

III

IN MEMORIAM

PUNOLETSTVO MISLI: TRIVO INDIĆ (1938–2020)

Miloš Čipranić

Ne ostaje nedorečenost nakon odlaska Triva Indića, već žalost što nismo imali još vremena i prilika da ga slušamo. Ne ono što smo hteli da podelimo sa njim – što ovom prilikom ne uspevam – već zaista ono što smo još mogli da čujemo od njega. Kada kažem „punoletstvo misli“, ne mislim samo na zrelost koju je ona u stanju da postigne, na visinu koju je dosegla svojim oblikovanjem i kretanjem, nego i na puno „leta“, godina, iskustva, koji su omogućili i doveli do zrelosti o kojoj govorim. Možda je biološka metafora zrelosti podesna, jer je čovek prolazno biće. Truizam koji, ipak, boli.

Zagledan u probleme sutrašnjice, Trivo Indić govorio je o „veku koji napuštamo“, „veku koji smo već potrošili“. Ako je istina – kako navodi Petar Skok u svom *Etimologijskom rečniku* – da vek izvorno znači „borba“, životna snaga u svom trajanju, onda Indićevo životot potvrđuje kao neupitan dokaz. Isprepletani, njegov i XX vek podudarali su se na mnogim prelomnim tačkama. Činjenica da je, uz druge pripadnike svoje generacije, živeo u barem pet država – koje su menjale svoj obim, jedna za drugom nastajale i nestajale, nikada mirno, unutar čak i oprečnih političkih sistema, od Kraljevine Jugoslavije, konačno, do Republike Srbije – već sama po

sebi ukazuje na dugotrajno nestabilno društveno okruženje u kome je valjalo provesti vek, ali i odgovoriti na posledice koje su morale neminovno da proisteknu iz takvog stanja stvari. Iz njega nije samo govorio čitav jedan vek našeg prostora, već i ono što je moglo od njega biti, a što se nije dogodilo, što ne znači da zalog nije ostavljen.

Bio je jedan od osam predavača Filozofskog fakulteta koji su udaljeni sa Beogradskog univerziteta zbog svojih političko-teorijskih stajališta i podrške studentskim protestima iz juna 1968. godine. Radi se o grupi profesora iz koje je proistekao Centar i napokon Institut za filozofiju i društvenu teoriju 1992. godine. Od samog osnivanja Instituta, Trivo Indić je bio i ostao njegov drag gost. Tokom prve decenije rada IFDT-a, učestvovao je u više razgovora o knjigama, na naučnim skupovima „Sofistika i sokratika“ i „Interkulturalnost u multietničkim društvima“, održao je predavanja „Interakcija kulture i tehnologije u jugoslovenskom društvu“, što je zapravo predmet koji ga je dugo vremena zaokupljao i koji će naći svoje mesto u potonjim knjigama *Za novo prosvetiteljstvo i Tehnologija i kulturni identitet*. Dao je doprinos *Filozofiji i društvu* tekstom o Ljubomiru Tadiću i o njegovom delu je pisano u našem časopisu.

I poslednjih godina svog života, oplemenjivao nas je svojim prisustvom i podrškom. Bio je jedan od govornika na skupu „Demokratska tranzicija u Španiji i Srbiji: iskustva i paralele“, u Kulturnom centru Novog Sada u organizaciji Regionalnog naučnog centra IFDT-a, kao i na tribini „Kuda je otišla 1968? Paradigma (ne)uspešne promene u bivšoj Jugoslaviji“, ovog puta u beogradskom Kulturnom Centru. Ne treba posebno naglašavati da je njegov značaj kao učesnika oba skupa i u tome što je bio akter i svedok procesa i događaja o kojima se govorilo. U okviru ciklusa „Sećanja na rad Instituta“ dao je, u osvrtu na okolnosti koje su dovele do formiranja IFDT-a, nešto što bi se krajnje uslovno moglo smatrati njegovom autobiografijom, mada je tom prilikom naglasio da ga memoarski žanr nije toliko zanimao. Imali smo, prema tome, privilegiju ne samo da učimo kroz njegova dela, već i da saradujemo lično sa njim i da ga slušamo.

Rođen je 1938. godine u Bosanskoj Krajini, u zapadnim krajevima, u kojima se naš narod prvi put susreo sa prosvetiteljskim idejama i odakle su u nekadašnju Srbiju i stizali prvi impulsi modernog građanskog društva, što je potcrtavao u svojim radovima i nastupima. Rodio se u dramatičnom dobu evropske istorije, u nevreme Španskog građanskog rata, o kome će više puta pisati, uvoda u Drugi svetski rat tokom koga će izgubiti oba roditelja. Ne mogu da zamislim koliko je takvo rano životno iskustvo uticalo na njegov pogled na svet. Posle kraćeg poratnog boravka u Splitu, prešao je u Beograd i u njemu odrastao, završio osnovne i potom magistarske studije iz političke sociologije na Pravnom fakultetu. Učestovao je na Korčulanskoj letnjoj školi, bio je član grupe *Praxis* i u istoimenom časopisu je objavio 1972. godine članak o anarhokomunizmu, jednoj drugačijoj, alternativnoj, pa i suprotnoj, verziji socijalizma od one vladajuće u SFRJ.

Najveći deo radnog veka proveo je u Institutu za međunarodnu politiku i pravu, Zavodu za proučavanje kulturnog razvitka i Institutu za evropske studije. Indićeve urednička delatnost činila je važan deo njegovog pregalaštva u našem javnom životu. Pored redakcijskog rada u časopisima kao što su *Gledišta* i *Kultura*, od samog njihovog osnivanja, sa Ivanom Vejvodom uređivao je istaknutu ediciju *Libertas* u okviru izdavačke kuće Filip Višnjić. U njoj su se našli autori kao što su Piko dela Miranda, Etjen de la Boesi, Norberto Bobio, Emanuel Levinas. Među njima je i Bartolome de las Kasas sa svojim spisom *Izveštaj o uništavanju Indija*, koga je Indić veoma cenio i za koga je napisao predgovor. Nakon uvođenja višestranačkog sistema, radio je kao savetnik saveznog ministra za prosvetu i kulturu i predsednika republike, bio je ambasador u Španiji i predsednik Komisije za saradnju sa UNESCO-om. Njegova diplomatska misija i državno službovanje se mogu posmatrati kao praktička sublimacija višedecenijskih istraživanja i posvećenog rada na problemima kulture, politike, identiteta i studija hispanistike. Potom se polako povlači iz javnog života, ali ne potpuno, sve do 10. maja ove godine, kada nas zauvek napušta.

Smatram da se danas njegovi tekstovi moraju čitati s obzirom na tačno vreme i okolnosti u kojima su napisani, jer za to postoji čvrst razlog – imati u vidu šta zagovaraju i protiv čega i koga su upereni u stalno menjajućoj i dinamičnoj političkoj stvarnosti, makar i implicitno. U tom pravcu, jedna od bitnih odrednica koje prožimaju i upotpunjuju njegov život i delo svakako je angažovanost. O njoj je pisao i, plaćajući cenu, potvrđivao je u praksi suprotstavljanjem tekovinama sistema za koga je smatrao da je autoritaran i da proizvodi političku klimu koja odaje manjak stvarne demokratije. Zahtevao je reformisanje starih i prizivanje novih institucija, jer je smatrao da se jedna zajednica ili narod

najbolje prepoznaje u njima. Posebno je u žizi njegove pažnje, kao jedna od konkretizacija opresivnog poretka, bio famozni član 133. Krivičnog zakona koji se odnosio na tzv. „verbalni delikt“. Zapravo, zalagao se za ono što je označio kao „etika odgovornosti“. Jednom prilikom, opisao ju je kao „saučesništvo u poslovima svog vremena i svest o prihvatanju mogućih posledica svog delanja“. U eseju „Evropski kulturni identitet“ istakao je slobodu, jednakost i autonomiju ličnosti i mišljenja kao temeljne vrednosti koje je čovek kroz istoriju sticao postupno i uz veliku žrtvu. Dostignuća koja treba čuvati ili iznova dosezati i produbljivati.

Jedan od možda omiljenih Indićevehi termina – što nikako ne podrazumeva da njegov sadržaj ima afirmativnu vrednost, već, suprotno, krajnje negativnu – jeste „monokultura“. Učestalost tog termina u tekstovima sa kraja osamdesetih i početka devedesetih znakovita je jer se njime sažeto označavaju ishodi svođenja kulturnog i konfesionalnog na nacionalno, demokratskog pluralizma mišljenja na autoritarni partijski monizam, do kojih je došlo u jugoslovenskom društvu, tendencija koje su, između ostaloga, odlučno doprinele raspadu zajedničke države, daljem diferenciranju međusobno srodnih naroda i stvaranju niza malih, slabih država, čije posledice trpimo i danas. Nesumnjivo je bilo teže misliti i nositi se sa idejom policentričnog identiteta. Da data dijagnostička slika i epilog ne bili previše mračni i pesimistični, i kako se sve ne bi završilo samo kritikizmom, kao alternativa monokulturi ponuđena je i življena „kultura otpora“, koja nastavlja da nas obavezuje, ako već nije kasno.

U svom delu uporno i dosledno se zalagao za nemerljivi, odista temeljni značaj obrazovanja, kao nedovršivog projekta i osnove kako ostvarivanja svakog oblika slobode pojedinaca i građana, tako i opstanka i trajanja zajednica koje skupa čine i nastoje da grade.

Zalaganje za neoprosvetiteljski imperativ obrazovanja u jugoslovenskom i srpskom društvu na prelazu vekova i, *plus ultra*, razmeđi milenijuma imalo je barem dva uzroka. Čini se, uopšteno gledano, i dalje nedovoljni obrazovni nivo njihovog stanovništva, izazovi tehnoloških revolucija i promena i sve ubrzanija mondijalizacija sa kojom su se evropska civilizacija i ukupno svet suočili. Kako i sam piše u jednom članku naslovljenom „Kultura budućnosti“, objavljenom u Kulturnom dodatku *Politike*:

Ništa više neće biti kao pre, sem onog izvornog pitanja kulture o smislu tih promena i sveta u kome živimo, napora da sačuvamo sposobnost razumevanja i tumačenja tog sveta i da tu kreativnost i te spoznaje predamo budućim generacijama.

Posebno bih istakao Indićevehi pohvalu poetičkom umu. U suočavanju sa onim što je bilo juče i što dolazi sutra bitnu ulogu imaju uobrazilja, estetsko i umetničko iskustvo kao korektiv diskurzivnim formama mišljenja, scijentizmu, zakonu merljivosti što se nastoje preneti na sva područja ljudske egzistencije. Voleo bih kada bih mogao svakoj tački i dimenziji saopštenja „Estetsko obrazovanje, kriza škole ili o umetničkom vaspitanju kao putu ka političkoj slobodi“ (1997) da posvetim onoliko prostora koliko zaslužuje, ali ostanimo ovom prilikom na nekim tezama. Upravo u njemu se uočava kao greška ili predrasuda isključivanje snage i dometa umetničke kreativnosti kojom se otkrivaju ciljevi kojima bi valjalo stremiti. Istina, „umetnosti se nadređuje racionalno mišljenje i jezik“, međutim, ne treba skrajnuti umetničke forme poput „muzike, koja se ne može svesti na jezik“, jer i one konstitutivno doprinose emancipaciji i obrazovanju čovečanstva. Umetnost ponekad od filozofije zna da pokaže prodorniju kritičku oštricu i da ide napred u odnosu na nju. Tekst se završava pozivanjem na Platona, koji u *Zakonima*

naglašava ulogu onog obrazovanja koje vodi do stvaranja idealnog građanina. Pitanje je da li je današnja vera u umetnost veća nego što je bila u očima atinskog filozofa.

Da su umetnički i književni izraz uzimali bitno mesto u njegovom životu svedoči više pokazatelja. U javnost prvi put izlazi upravo svojim pesmama, koje je potpisivao i pod pseudonimom. Hteo je da bude književni kritičar, na šta upućuje veći broj objavljenih prikaza romana i pesničkih zbirki tokom pedesetih godina. Pisao je i likovnu kritiku. Priroda posla kojim se bavio uslovia je da umetničkom stvaralaštvu priđe i sa tačke gledišta koja nije estetička. Tu prevashodno mislim na njegovo obimnije istraživanje *Tržište dela likovne umetnosti* (1986). Iako je u njegovom delu sve više prevladavalo istraživanje institucionalnih faktora života umetnosti, nisu zanemareni problemi koji naginju više ka estetici.

Oduzimanje pasoša i sprečavanje odlaska u inostranstvo, u koje je voleo da ide kako bi se lično susretao i upoznao sa onim što drugačije ne bi mogao da vidi i sazna, nije uzrokovalo njegovo stalno insistiranje na budnom praćenju evropskih i svetskih intelektualnih i društvenih tokova. Pre se radilo o jednom imperativu zbilja od vitalne važnosti. Pitam se u kolikoj su meri pređena kilometraža i neposredan kontakt sa ljudima različitih kultura, običaja, klasa, jezika, kontinenata, doprineli odbacivanju nasilnog nametanja svake vrste uniformnosti, naročito civilizacijske. Da, „uniformnost“ bi bila drugi termin koji je često koristio, ustajući protiv svega onoga što označava i donosi sa sobom.

Lično, kroz Indićeve dela otkrivao sam jednu drugu, u nas manje poznatu, Evropu. U njima su, dakle, ovde dobili reč oni mislioci društvenog koji su pisali na španskom i italijanskom jeziku, za koje bi neko, pun predrasuda i bez dovoljnog znanja, rekao da su rubni u pogledu ozbiljne teorije, da ne pripadaju

grupi onih na koje se zaista treba usmeravati kako bi se ljubav prema mudrosti i znanju zadovoljila u punoj meri.

Po nekakvoj vrsti automatizma ili pak inercije, čini se da danas, možda više nego ikad, prevladuje stav da se misli prevashodno na engleskom jeziku. Tom se redukcijom u znatnoj meri zadržavaju kulturno bogatstvo i slojevitost evropske i ne samo evropske tradicije, tradicija. Takav stav posebno je poguban u akademskoj zajednici. Nesumnjiv je anglocentizam koji vlada na Beogradskom univerzitetu. Uz neosporne prednosti koje donosi *lingua franca* današnje epohe, kao nužnost globalizovanog sveta, takvo stanje stvari povlači za sobom i manje pozitivne efekte. Ostanemo li i dalje na nivou akademije – i još uže, humanistike i društvenih nauka – lako je utvrditi da se kroz prevlast engleskog isključuje čitav horizont na njega neprevedenih dela, ali ona, uprkos tome, ne prestaju da budu bitna. Ovde možemo da se vratimo na problem obrazovnog i školskog sistema, na čijoj je nezamenljivoj važnosti, ali i reformi, insistirao Indić. U „Kulturi i obrazovanju“ čitamo:

Jedan od krupnih zadataka XXI veka i biće upravo da razreši dilemu oko dva glavna toka: sa jedne strane, rastuća dominacija globalne kulture, koju stvaraju moćne sile uniformnosti i homogenizacije, koje nose savremene ekonomske, tehnološke, medijske i lingvističke integracije, a sa druge strane, potreba da se zaštiti raznolikost kultura – kulturni diverzitet – pojednako kao i biološka raznolikost.

U našoj sredini njegov opus, štaviše, snažno dokazuje da se hispanistika ne da svesti na filologiju. Da područje hispanističkih studija daleko premašuje oblasti jezika po sebi i književnosti. Teorijski strogo bavljenje figurama kao što su Migel de Unamuno i, naročito, Hose Ortega i Gaset ili posvećeno istraživanje avangardnih društveno-političkih eksperimenata, prevashodno

anarhističkog usmerenja, koji su, čini se, više nego igde u stvarnosti iskušavani u Španiji, ostaju kao neki od zadataka za koje je postavljena pouzdana osnova.

Govorio je da je još kao mladić došao do saznanja o postojanju socijalističkog pluralizma kroz otkriće Španskog građanskog rata i različitih struja koje su u njemu učestvovala na republikanskoj strani. Odatle je i proistekao njegov interes za proučavanje španske istorije XX veka i levičarskih političko-ekonomskih pravaca. Rezultat višegodišnjeg, decenijskog rada na tim predmetima je monografija *Savremena Španija*. Ona je značajna iz više razloga, a jedan od njih je svakako pokušaj da na osnovu njenog sadržaja bolje razumemo i jugoslovensko iskustvo iz prošlog veka, koje sugestivno naliči španskom, naročito ako se pođe iz perspektive „zakasnelih nacija“, što je i Indićevo polazište.

Iako su kategorije društvenih masa i elita još od ranije bile tema njegovih istraživanja, ona izvesno vrhune knjigom *Uspom na masa. Jedno poređenje iz sociologije masa: Mosca i Ortega* iz 1985. godine. Ova magistarska teza pretočena u monografiju kao da je najavila ili barem dala teorijske osnove za razumevanje pojave koja će uslediti nedugo zatim u veoma zaoštrenom vidu, naime, onoga što je popularno poznato kao „dogadjanje naroda“. Pravovremenim i dubinskim čitanjem knjige – u kojoj se potvrđuje socijalna činjenica masifikacije političkog života, kao proizvoda modernosti sa rizičnim potencijalom – možda se u tom trenutku realno nije moglo preventivno reagovati, ali sa današnje tačke gledišta kroz nju takve pojave svakako postaju jasnije za opisivanje i razumevanje. Indiće se potom u aprilu 1991. godine osvrće u *Republici* na taj vainstitucionalni izliv tzv. narodne volje i dobrim delom ga posmatra i prelama

kroz prethodno postavljenu prizmu, ali odlučujući pokretač za nastanak i odvijanje tih simptomatskih događaja naše savremene istorije ne vidi toliko u delovanju „masa“ otrgnutih od svojih orijentira, koliko u manipulativnoj instrumentalizaciji koju nad njima vrše političke elite. Čak i ako je možda termin stavljen pod navodnike po sebi nepodesan da se njime artikuliše ontologija društvenog, jer na tragu pozitivizma dolazi iz fizike, na delu su sigurno bili slepa pokornost autoritetu i nezrelost.

Ako se za čas usredsredimo na stilistiku Indićevo pisanja, primetićemo da se služi metaforikom koja dolazi iz sveta defektologije i prava. To prevashodno čini kada opisuje ili, takoreći, „dijagnostifikuje“ opresivni politički sistem. U takvim kontekstima (objedinjujem neke od sintagmi razasutih u više tekstova), stvara se podaništvo naroda „bez čula za politički život“, naviknuto na „slepu poslušnost“, „mutavo, poslušno stado svemogućeg i sveznajućeg pastira“. Drugim rečima, pridaje mu se i voljno se prihvata „status maloletnika“, stavlja se „pod starateljstvo“ i „tutorstvo“, umesto da se razvijaju i neguju individualnost i autonomija svih građana ili političkih subjekata.

Uprkos navedenim primerima slikovitog govora kojim se ne baš na pozitivan način karakterišu odnosi koji su nam nametnuti, u njegovom demokratskom socijalizmu nema nadmenog elitizma. Štaviše, Indićeova antropologija je u biti optimistična, a njegove reči i gestovi tokom razgovora odavali su ljubav prema humanitetu i razoružavajuću veru u njega. Ako ovaj oproštajni tekst ima i odviše citata, to činim sa namerom da omogućim Trivu Indiću da ga i ovde iznova čujemo, makar posredno, na kratko, možda neverno i na ovaj, uvek nedovoljan, način.

